

บทที่ 3

คนลาว : โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนลัวะบ่อหลวง

ลัวะ ละเวือะ ละว้า เลอเวือะ เป็นชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnonym) หนึ่งที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ กระจายตัวอยู่ในเขตภาคเหนือของไทย ทั้ง เชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย น่าน แพร่ พะเยา เชียงตุงของพม่า รวมถึงกลุ่มที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่เขตภาคกลางอีกหลายแห่ง ในแง่ของภาษา นักภาษาศาสตร์จัดให้กลุ่มคนลัวะอยู่ในกลุ่มภาษามอญ – เขมร ตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austro Asiatic)

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (2561) ได้แบ่งกลุ่มคนลัวะในเขตภาคเหนือของไทยตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่นับถือผีฝ่ายพ่อ และใช้ภาษาปะหล่อง 2 กลุ่มคือ

กลุ่มลัวะลุ่มน้ำแจ่ม – แม่สะเรียง – สาละวิน ที่เรียกตัวเองว่า เลอเวือะ ละเวือะ หรือ ละว้า

กลุ่มลัวะลุ่มน้ำปิง วัง อิง และโขง บางกลุ่มเรียกตัวเองว่า “พะลือก”

ส่วนลัวะกลุ่มที่สาม คือกลุ่มคนลัวะ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เขตแพร่ น่าน พะเยา อยู่ในกลุ่มภาษาขมุ เป็นกลุ่มที่นับถือผีฝ่ายแม่ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ห่างจากศูนย์กลางอำนาจออกไป จึงแทบจะไม่มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์กับศูนย์กลางล้านนาที่เชียงใหม่เลย

ลัวะบ้านบ่อหลวง จัดเป็นลัวะกลุ่มลุ่มน้ำแจ่ม และสอดคล้องกับคำให้การของชาวบ้านบ่อหลวงจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ชาวบ้านเล่าว่า คนลัวะที่นี่เรียกตัวเองว่า เลอเวือะ หรือ ละเวือะ เป็นหมู่บ้านที่มีความรู้และความชำนาญด้านการตีเหล็ก เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยเรียกว่า “ลัวะอังกา” เรียกผีบรรพบุรุษว่า “ลามัง. หรือ “ละมาง” ส่วนบ้านที่มีอายุรุ่นเดียวกันในการอพยพมาจากทางเชียงใหม่ คือลัวะบ้านอมพาย มีความรู้ความชำนาญด้านการทอผ้า อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ย่อย เรียกว่า “ลัวะวาจู้” เรียกผีบรรพบุรุษว่า “สะมัง”

โครงสร้างทางสังคมและการปกครองของคนลัวะในสมัยโบราณ คือโครงสร้างของสังคมชนชั้นระหว่างชนชั้นสูงสุดคือกษัตริย์ กับชนชั้นไพร่ หรือที่เรียกว่า “พาย” และยังทั้งร่องรอยโครงสร้างของสังคมแบบจารีตโบราณ พิจารณาได้จากลัทธิการบูชาผีบรรพบุรุษ ที่เป็นผีฝ่ายเจ้านาย หรือชนชั้นฝ่ายเจ้า ที่เรียกว่า “สะมัง” อันเป็นการสืบเชื้อสายของกษัตริย์คือขุนหลวงวิลังคะ สืบทอดกันต่อมา โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่ม หรือ 4 ชนชั้น ได้แก่ สะมัง (ขุน) ปุลา กุมวิท (ผู้ช่วยปุลา) และพาย (ไพร่) ในอดีตมีทาสอยู่ด้วย เรียกว่า “คยา” แปลว่า ทาส (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, 2561)

รากฐานโครงสร้างของสังคมแบบชนเผ่าดั้งเดิมของกลุ่มคนลัวะ เป็นโครงสร้างของสังคมที่มีระบบชนชั้นดำรงอยู่ เรียกว่า ระบบสะมัง อันประกอบด้วยชนชั้นฝ่ายเจ้า ที่เรียกว่า “ขุน” (ขุนนาง) ทั้งหลาย ซึ่งในบ่อหลวงมีตระกูลขุน ที่สำคัญ ได้แก่ ขุนสุนันดา หรือขุนตา ขุนตอง ขุนหลวงวิลังกะ ขุนแก้วนาโหลง และขุน

อะลองปักแวง⁴ และชนชั้นฝ่ายไพร่ หรือทาส ที่เรียกว่า “คยา” อันแปลว่าทาส⁵ ในบางกลุ่มชาติพันธุ์เรียกหัวหน้าเผ่าว่า “เจ้าก๊ก” เจ้าก๊ก คือผู้นำโดยธรรมชาติจากการเป็นผู้นำในการต่อสู้เพื่อสร้างพื้นที่ทำกิน บุกเบิกพื้นที่ หักร้างทางพงจากป่าเขามาเป็นที่ทำกิน หรือพื้นที่การผลิตเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอด ทั้งเป็นผู้นำในการต่อสู้กับผู้รุกรานกลุ่มอื่น และผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ และเจ้าลัทธิพิธีกรรม จนกลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นในตัวเอง ทั้งโดยผ่านการสร้างขึ้นจากตัวเองและการถูกผู้อื่นสร้างให้ จนกลายมาเป็นชนชั้นผู้ปกครองสืบเชื้อสายกันต่อมาในแต่ละกลุ่มชาติวงศ์

ในสมัยพระนางจามเทวี จนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ปรากฏหลักฐานที่เรียกว่า “ตาทลาบเงิน” จารึกด้วยอักษรไทหนิเทศ หรืออักษรขอมเมือง อันเป็นเสมือนพระราชบัญญัติ หรือตราสาสน์ จากกษัตริย์ ที่มีพระราชโองการให้คนลัวะได้รับการยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน เนื่องจากเป็นข้าไพร่ของพระองค์ หรือที่ได้ “กัลปนา” ให้กับวัดไปแล้ว ชาวบ้านที่บ้านบ่อหลวงให้การว่า ที่บ้านบ่อหลวงก็มีทลาบเงินเช่นกัน แต่มีการปกปิดสถานที่เก็บไว้อย่างดี นอกจากนาน ๆ จะมีพิธีสำคัญ ๆ เท่านั้น จึงจะนำออกมา โดยถือเป็นของสูงที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นทลาบเงิน (พระราชโองการ) ของพระเจ้ามโหตรประเทศ ที่ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2395 ที่ได้กำหนดให้พวกลัวะส่งส่วยเป็นเงิน 220 กับข้าวอีก 600 หาบ แล้วยกเว้นไม่ต้องเกณฑ์แรงงาน⁶

อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ของคนลัวะ ส่วนใหญ่เป็นประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า ที่ผ่านมุมมองของ “คนเมือง” หรือ “ไทยวน” เสียมากกว่าที่จะมองจากคนลัวะเองโดยตรง ผู้วิจัยหวังว่าการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก จะช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ไปได้ไม่น้อย และในงานวิจัยนี้ จะเก็บข้อมูลสนามเฉพาะกลุ่มคนลัวะบ้านบ่อหลวง ซึ่งจะเรียกว่า “ลัวะบ่อหลวง” นามสกุลที่สืบเชื้อสายมาจากเชื้อสายเจ้าของลัวะบ่อหลวงหลัก ๆ คือสกุล สุนันตา และขุนแก้ว ฝิเอือนจะอยู่กับฝ่ายผู้ชาย โดยมี “ฝิโจ้” เป็นฝิบรรพบุรุษ

ส่วนโครงสร้างทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนระดับล่างนั้น ชาวบ้านมีการติดต่อไปมาหาสู่กันข้ามเขตพื้นที่ระหว่างอำเภอ โดยมีฝิหลวงเป็นสื่อกลาง ที่บ้านบ่อหลวง มีการอัญเชิญและสร้างจำลองรูปปั้นของขุนหลวงวิลังคะ และฝิบริวาร จากบ้านเมืองกะมาไว้ที่บริเวณหน้าที่ทำการเทศบาลตำบลบ่อหลวง ทุกปีจะมีการบวงสรวงด้วยหมูหรือไก่สลับกัน โดยมีชาวบ้านจากบ้านป่าแป๋ เมืองกะ และแม่สะเรียงมาร่วมงานด้วย

⁴ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2545, *ชาวเขาในไทย*, กรุงเทพฯ, ศิลปวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2506 โดยสำนักพิมพ์ไอดีเอสโตร์)

⁵ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. 2561 “ลัวะในประวัติศาสตร์โบราณคดีล้านนา” ใน ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (บรรณาธิการ). 2561, *สังคมพหุวัฒนธรรม*. เชียงใหม่, หจก.วนิดาการพิมพ์

⁶ กฤษณา เจริญวงศ์. 2531, การสำรวจชุมชนลัวะใน 5 อำเภอ: อำเภอเมือง หางดง สันป่าตอง จอมทอง และฮอด ใน *เอกสารสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ลัวะในล้านนา*. เชียงใหม่, คณะวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ สหวิทยาลัยล้านนา

ภาพที่ 3.1 อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิรังคะ พร้อมคำอธิบายประวัติความเป็นมา ที่บริเวณหน้าเทศบาลตำบลบ่อหลวง (ภาพบน) เปรียบเทียบกับของบ้านเมืองกะ ต.เมืองกะ อ.แม่แตง (ภาพล่าง)

ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ มีความทรงจำทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน แม้เวลาจะผ่านไปกว่า 3 ชั่วอายุคนแล้ว แต่ยังมีเรื่องเล่าเชิงนิทาน ตำนาน หรือข้อมูลจริงทางประวัติศาสตร์ที่ส่งต่อกันมารุ่นต่อรุ่น งานของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2545, หน้า 117) ระบุว่าขุนที่บ้านบ่อหลวงมี 5 ตน คือ ขุนตา หรือขุนสุนันตา ขุนตอง ขุนหลวงวิลังคะ ขุนแก้วนาโหลง (หลวง) และขุนละอองปักแกว ข้อมูลนี้สอดคล้องกับคำให้การของแม่กำ ตาเตอะ บ้านบ่อหลวง และพ่อด้อย แก้วสา ชาวบ้านบ่อสะแง ผู้ประกอบพิธีเรียกขวัญผู้ที่เจ็บป่วยจากอุบัติเหตุ ได้พูดถึงกระทง หรือ “สะตวง” ที่เป็นเครื่องบูชาแก่ผีทั้งหลายว่า ในกระทงนอกจากบรรจุของเพื่อถวายแก่แม่นางธรรณี และผีตายโหลง ตายหาอื่น ๆ แล้ว ยังถวายแก่ผีขุน 6 ตน ได้แก่ ขุนหลวง (เจ้าของแผ่นดินลัวะ) ขุนทวง ขุนแก้ว ขุนละอองปากแหว่ง ขุนหลวงวิลังคะ และขุนตาหรือขุนสุนันตา ซึ่งขุนเหล่านี้คือขุนที่ให้ความคุ้มครองท้องที่บ่อหลวงและชุมชนในโหลงบ้านเดียวกัน⁷ และเป็นผีประจำตระกูลของแต่ละสายตระกูลในพื้นที่

ในชนชั้นพาย (ไพร่) ระบบตระกูลของชาวเลอเวีอะ หรือลัวะ เรียกชื่อสายตระกูลตามชื่อบ้าน ที่เรียกว่า “ยวง” แปลว่าหมู่บ้านหรือตระกูลหมู่บ้าน เช่น บ้านบ่อหลวง มีชื่อเรียกในภาษาลัวะว่าบ้าน “ยวงระ”

⁷ โหลง คือพื้นที่ติดต่อทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน และเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนเดียวกัน เช่น ใช้น้ำแม่เดียวกัน ไร่ป่าเข้าร่วมกัน บูชาพระธาตุเดียวกัน เป็นต้น มักใช้เป็นคำพูดว่า เป็นคน “โหลง” เดียวกัน (โปรดดูรายละเอียดใน รังสรรค์ จันต๊ะ, 2552)

(ระ แปลว่าหลวง) หรือแปลว่า ช่างตีเหล็ก (ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ และคณะ, 2555 หน้า 69) ส่วนบ้านเล็ก รองลงไปหรือที่แยกตัวออกไป เรียกว่า บ้าน “ยวงเตี้ยะ” (เตี้ยะ แปลว่าเล็ก สัมภาษณ์นายปิ่นทอง บุญมา อายุ 57 ปี บ้านนาฟอน) บ้านยวงเตี้ยะในชุมชนรอบ ๆ ได้แก่ บ้านยวงเตี้ย คือบ้านบ่อสะแง่ ยวงพะเวียน คือบ้านบ่อพะแวน สกุลหลักของบ้านบ่อพะแวนคือ จุแวน (บ้านบ่อสะแง่ หมู่ 11 บ้านบ่อพะแวน หมู่ 12 คือบ้านที่แยกออกมาจากบ้านบ่อหลวง เมื่อชุมชนขยายตัวขึ้น อยู่ในบริเวณพื้นที่เนินเขาเดียวกัน)

ความหมายอีกนัยหนึ่ง คำว่า “หลวง” ที่ใช้ต่อชื่อของบ้านในภาษาล้านนา แสดงนัยความหมายที่หมายถึงบ้านหลัก หรือบ้านที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนกลุ่มบ้านอื่น ๆ โดยนัยนี้ “บ้านบ่อหลวง” จึงไม่ได้มีความหมายว่าเป็น “บ่อใหญ่” แต่หมายถึงบ้านหลัก หรือบ้านที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนหมู่บ้านย่อย ๆ โดยรอบนั่นเอง

ในแง่อำนาจทางการเมืองการปกครองในพื้นที่ มีหลักฐานปรากฏเป็นตราสารของกษัตริย์ในสมัยพระนางสุทิดาเทวี ที่ให้อำนาจแก่ขุนนางที่ปกครองพื้นที่ ผ่านตราสาร อันถือเป็นของสูงที่มีความศักดิ์สิทธิ์ แม่กำ ตาเตอะ เชื้อสายเจ้าในสายตระกูล “ขุนแก้ว” ชาวบ้านหลวง ได้เล่าว่าเชื้อสายตระกูลเจ้า สายสกุล “ขุนแก้ว” และ “สุนันตา” เป็นผู้มีส่วนครอบครองตราสารอาญาสิทธิ์นั้น ชาวบ้านเรียกตราสารนั้นว่า “ลัตถา” (ถา เป็นภาษาล้านนา รวบเสียงมาจากคำว่า “ตรา”) หรือ “ตราหลาเงิน” เป็นจารึกแผ่นเงินบางยาวคล้ายใบลาน ใช้ในสมัยพระนางวิสุทิดาเทวี กษัตริย์เชียงใหม่องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์มังราย มีจารึกนามของสมเด็จพระเจ้าราชวิสุทิดาไว้บนแผ่นหลาเงินนั้นด้วย ดังตัวอย่างตราหลาที่ได้มอบให้คนลัวะเพื่อยืนยันรับรองให้ ความคุ้มครองแก่คนลัวะให้ปลอดภัยจากการถูกเกณฑ์แรงงาน เพื่อให้ไปดูแลทูลุงวัดบ้านแปะ ในหมู่บ้านแปะ อำเภอมองทอง (ไกรศรี, 2527) ⁸

แม่กำ ตาเตอะ เล่าว่าชาวบ้านถือตราหลาเงินเป็นของสูง เป็นของศักดิ์สิทธิ์ ต้องฝังดินเอาไว้ จนกว่าผู้เก็บรักษาจะสิ้นชีวิตลง ก็ต้องหาผู้เก็บรักษาคนใหม่ ที่สืบเชื้อสายมาจากสายตระกูลฝ่ายเจ้าหรือขุน โดยสืบทอดมาจากดั้งเดิมคือ เท้าที่จำได้คือ นางอุษา ขุนแก้ว แล้วสืบทอดมาถึง ลุงน้อยอุ่น สุนันตา อ้ายเรือง ขุนเรือน ลุงขาว ขุนแก้ว และลุงดี ขุนแก้ว ในปัจจุบัน ถ้อยคำในลัตถาหรือหลาเงิน เท้าที่จำได้ ข้อความนั้นเป็นเหมือนคำสั่งหรือคำสอนว่า

“ขุนบันบ่ถื่อไพร่ กัจฉกัณภัย ไพร่บันบ่ถื่อขุน กัจฉกัณภัย”

นอกจากนี้จำไม่ได้ มีคนที่เคยอ่านแต่ก็ลืมหายตายจากกันไปหมดแล้ว

⁸ ไกรศรี นิมมานเหมินท์, 2527, *สายคราม*. เพื่อเฉลิมฉลองอายุครบ 6 รอบ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์

ภาพที่ 3.2 บ่อเหล็กโบราณ และแร่เหล็กที่ยังคงหลงเหลืออยู่ที่บ้านแม่โก

สภาพบ่อเหล็กโบราณที่ยังคงหลงเหลืออยู่ที่บ้านแม่โก อันเป็นถิ่นอาศัยดั้งเดิมของชาวลัวะบ้านบ่อหลวง ยังมีลักษณะเป็นหินเหล็ก เมื่อนำมาหลอมก็จะได้เป็นเหล็ก ส่วนที่เหลือที่เป็นหินจะกลายเป็น “ขี้เหล็ก” ที่หลอมละลายแยกออกมาจากตัวแร่เหล็ก ปัจจุบันยังมีขี้เหล็กเหลือกองอยู่มากมายในบ้านแม่โก

จากปากคำของชาวบ้านเล่าว่า บ้านบ่อหลวง เดิมเรียกว่าบ้านบ่อเหล็ก เพราะมีการนำเอาเหล็กจากแม่โกมาหลอมกันที่นี่ ทำเป็นจอบ เสียม มีด ขวานและตะปู ซึ่งตะปูที่ใช้สร้างวัดสวนดอกในเชียงใหม่ คือตะปูที่ทำจากบ่อหลวงส่งไปให้ โดยให้ช่างต่างไปตามคำสั่งของเจ้าหลวง มีการเก็บภาษีสี่บาท หรือแปดแถบต่อคน (เงินแถบคือเงินรูป) เพื่อส่งให้ทางเมืองหลวง แต่ชาวบ้านไม่มีจึงต้องหนีเข้าป่า มีการต่อต้านกองทัพจากเมืองหลวง โดยเจ้าราชบุตร และเจ้าโกศล ที่อยู่ลำพูนเป็นผู้นำ มีการเผาสถานีโรงพักหลายแห่ง และมีการจับเจ้านายฝ่ายเหนือขังคุกไว้ หาเงินแถบมาประกันตัวให้เต็มทีบลังไม้สี่เหลี่ยมกว้างยาวสี่ศอก ทำให้ต้องไปเก็บมาจากชาวบ้าน ชาวบ้านจึงเดือดร้อนมาก แต่เงินค่าประกันก็ไม่พอ จึงต้องถวายเจ้าน้องอึ้ง (เจ้าดารารัศมี) ไปเป็นเทวี เพื่อให้พอกับค่าประกัน

หมู่บ้านที่แยกจากบ้านบ่อหลวงในภายหลัง 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านบ่อพะแวน หมู่ 12 จำนวน 330 หลังคาเรือน บ้านบ่อสะแง หมู่ 11 จำนวน 140 หลังคาเรือน บ้านกัวลม บ้านนาฟอน บ้านขุน (ห้วยต้นน้ำบ้านนาฟอน) บ้านวังกอง และบ้านแม่สะนาน

กลุ่มชาติพันธุ์ใกล้เคียงในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบการผลิต คือ กลุ่มชาติพันธุ์ปะกาเกอวู ได้แก่ บ้านแม่ลายเหนือ แม่ลายใต้ เตียนอาจ บ้านพุย และบ้านแม่หีด

สายสกุลใหญ่ ๆ ที่สืบเชื้อสายมาจากสาย “เจ้าขุน” ของบ้านบ่อหลวงได้แก่ ขุนแก้ว สุนันตา แสนเมืองมา แสนมงคล ขุนเรือง และหม่องน่าน ต้นตระกูล “ขุนแก้ว” เท่าที่สืบย้อนหลังได้ มีดังนี้

ลุงเป้ง ป้าต๋ย ขุนแก้ว มีลูก 7 คน

นายเลียง ขุนแก้ว มีลูก 6 คน

พ่อล้วน ลาโซ นางอุสา ขุนแก้ว เคยเป็นผู้ครอบครองหลายเงิน สืบต่อมาถึงลุงน้อยอุ่น สุนันตา

นายเรือน ขุนเรือง ลุงขาว ขุนแก้ว จนปัจจุบันผู้ที่ได้ครอบครองไว้คือลุงดี ขุนแก้ว

พ่อน้อยอุ่น สุนันตา มีลูก 10 คน พ่อเตา ตาเตอะ แม่กำ ขุนแก้ว มีลูก 2 คน

พ่อเตา ตาเตอะ สืบสกุลมาจากสายสกุลฝ่ายปู่คือ “เลาคำ” (เป็นฝ่ายไพร่) แต่เมื่อปู่มาอยู่กับฝ่ายเมีย จึงต้องใช้นามสกุลตามฝ่ายเมีย คือ ตาเตอะ มาแต่งงานกับฝ่ายเจ้าคือแม่กำ ขุนแก้ว (ฝ่ายเจ้า)

ภาพที่ 3.3 ผู้สืบสกุลสายฝ่ายเจ้าบ้านบ่อหลวง สกุล “ขุนแก้ว”

แม่กำ ตาเตอะ (นามสกุลเดิมคือ ขุนแก้ว) นามสกุลที่สืบเชื้อสายมาจากขุนนางฝ่ายลัวะ ได้แก่ สุนันตา และขุนแก้ว เป็นเชื้อเจ้าสายมเหสี กับพ่อหนานเตา ตาเตอะ ปู่ของพ่อหนานเตา สืบสกุลมาจากสายนางสนม หรือเมียน้อย คือ เลาคำ เมื่อมาอยู่กับบ้านฝ่ายหญิง (ย่า) ต้องใช้นามสกุลฝ่ายหญิงเป็นหลัก จึงใช้นามสกุล ตาเตอะ ของฝ่ายหญิง พ่อหนานเตาเป็นหมอพื้นบ้านผู้ประกอบพิธีกรรมในการรักษาพยาบาลตามระบบ การแพทย์พื้นบ้านหรือแพทย์แบบประสบการณ์ เพื่อความเป็นสิริมงคลและความอุดมสมบูรณ์ตามคติของ คนลัวะที่ว่า “ไก่เต็มเล้า ข้าว (ข้าว) เต็มหลอง (ยุ้ง) ของเต็มป่า (ควายที่เลี้ยงอยู่ในป่า)

บ้านหลวงมีหน้าที่ดีหลักเพื่อเป็นบรรณาการให้แก่เจ้าเมืองเชียงใหม่ เพราะเป็นบ้านที่มีแร่เหล็กอยู่ บนภูเขา บ้านหลัก ๆ บนเส้นทางที่ตั้งหมู่บ้านไล่ตามลำดับมาได้แก่ บ้านแม่โถ กองลอย บ่อหลวง พะแวน แม่ลาย ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องโคลงมังทรารบเชียงใหม่ เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2158 ดังนี้

แม่โถเถิงแล้วเขต	กองลอย
หอมกลิ่นสาวชาวดอย	บ่อบ้าน
ติณะค่าครานฝอย	เหลื่องหล่น
บางแบ่งใบค้อมก้าน	แผ่ฝ้ายประกา
สีสรินวลรมไม้	โพธิง
ตกแต่งก้านกิ่งอิง	อืบน้า
ตระหม้อแร่เหล็กหิน	หิมบ่อ บักเอย
เป็นส่วนสินเจ้าฟ้า	ก่อนก็มาลุน

และกล่าวถึงลัวะบ้านบ่อพะแวน ดังนี้

พระเวหนาวเหนือปลี	ปลัดแปลน
ลูกเรียกเป็นพะแวน	ม่อนบ้าน
สาวอร่อนเมาแทน	นิหนั่ง นอนเอย
จงเรื่องราวรู้ถ้าน	ถ่องถ้อยถามนิทาน

เนื้อความกล่าวบรรยายถึงการเดินทางของกวีว่า ถึงบ้านแม่โถ อันเป็นบริเวณเขตบ้านกองลอย ได้กลืนสาวชาวเขาบ้านบ่อหลวง แต่ว่าหญ้าแห้งผากเป็นฝอย ใบไม้เหลืองหล่นร่วงมา บางต้นใบอ่อนกำลังผลิ บางต้นตามกิ่งก้านอ่อนค้อมบานเต็มไปหมด

คูสีใบโพธิ์ดูนวลงามร่มรื่น กิ่งก้านเหมือนคนตัดแต่งไว้ ก่ายพิงกันคลุมไปหมด ที่นี้มีภูเขาแร่เหล็กกำหนดเป็นหลักไว้ว่า เป็นทรัพย์สินของพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณมาแล้ว

มาถึงบ้านพระเวหนทั้งดาวและเหนือ เขาเปลี่ยนชื่อบ้านขึ้นใหม่เป็นพะแวน เป็นหมู่บ้านตั้งบนเนินถ่านองมาแทน (เจ้าหญิงองค์ที่นำมา) จะนั่งนอนอยู่ใกล้ ใครรู้เรื่องราวความเป็นมาโดยละเอียด

ในระบบการผลิตทางเศรษฐกิจ ปัจจุบันคนลัวะบ่อหลวงส่วนหนึ่งได้ปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดการผลิตแบบทุนสมัยใหม่ กลายเป็นผู้ประกอบการทางการเกษตร ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นสังคม “กึ่งผู้ประกอบการ” กล่าวคือ แทนที่จะทำการผลิตทางการเกษตรเพียงอย่างเดียว แต่คนลัวะส่วนหนึ่งได้เข้าถึงระบบกลไกของตลาดขายส่ง ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มพ่อค้าในตลาดกลางที่เชียงใหม่หรือกรุงเทพฯ โดยตรง กลุ่มผู้ผลิตทางการเกษตรเหล่านี้ จึงทำหน้าที่สองอย่าง คือเป็นทั้งผู้ผลิต และเป็นทั้งพ่อค้าคนกลาง ที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างผู้ผลิตในท้องถิ่น กับระบบตลาดใหญ่

ชุมชนลัวะบ้าน บ่อสะแง บ่อพะแวน และนาฟอน เป็นชุมชนที่ขยายออกไปจากบ้านบ่อหลวง บ้านบ่อสะแงและบ่อพะแวน ขยายออกไปในพื้นที่ติดกันกับบ้านบ่อหลวง อยู่ในบริเวณโหล่งเดียวกัน แต่บ้านนาฟอนนั้น ขยายออกห่างข้ามหมู่บ้านอื่น ๆ ไปไกลราว 8 กิโลเมตร และกลายเป็นหมู่บ้านที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจ เพราะมีระบบการผลิตและการเป็นศูนย์กลางการรวบรวมผลผลิต รวมถึงการทำหน้าที่เป็นตัวกลางหรือผู้ค้าส่งระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตมะเขือเทศกับตลาดกลางในตัวเมืองเชียงใหม่และตลาดใหญ่เพื่อการส่งออกในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะชุมชนบ้านนาฟอน ได้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนลัวะและกะเหรี่ยงในระบบการผลิตและการเป็นตัวกลางเชื่อมโยงกับระบบตลาดใหญ่

กล่าวเฉพาะชาวลัวะบ้านนาฟอน ซึ่งแยกตัวออกมาจากบ้านบ่อหลวงราวปี พ.ศ. 2399 จากครอบครัวเพียง 9 ครอบครัวจาก 5 ตระกูล ที่มาเลี้ยงควายแล้วตั้งปางพักแรมขึ้นก่อนที่จะปักหลักเป็นหมู่บ้านแล้วมีการ

อพยพตามกันมาขยายเป็นหมู่บ้านใหญ่ในภายหลัง จากหลักฐานแผ่นป้ายจารึกประวัติการก่อตั้งวัดนาพอนพบว่า ครอบครัวที่อพยพมาตั้งหมู่บ้านในช่วงแรก ได้แก่

ตารางที่ 3.1 แสดงกลุ่มผู้นำรุ่นบุกเบิกและตั้งหมู่บ้านรุ่นแรก

1. เจ้าขุนแสนเต้าชนบท แสนเมืองมา (ผู้นำ)	6. ลุงหล้า หล้าจู
2. ลุงขาว ขาวจันทร์ตา	7. ลุงเขียว เขียวสา
3. ลุงจันทร์บวง เขียวสา	8. ลุงน้อยปัญญา เขียวสา
4. ลุงน้อยลิต แสนเมืองมา	9. ลุงเฮื่อน แสนเมืองมา
5. ลุงจันทร์ จันทร์มา	

งานศึกษาของ Jirawat Rugchat. (2018) ได้กล่าวถึงระบบการจัดความสัมพันธ์แบบใหม่ ในกระบวนการเข้าสู่ระบบตลาดในฐานะผู้ประกอบการดังกล่าวว่า เป็นเพราะคนลัวะมีอัธยาศัยไมตรีที่ดี มีระบบสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นไปแบบธรรมชาติของความเป็นคนพื้นบ้าน ความเป็นญาติ หรือความเป็นสมาชิกของชุมชนเดียวกัน ขณะเดียวกันก็สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์โดยการไปเยี่ยมถึงบ้านของลูกสมาชิก รวมไปถึงการผ่อนปรนหนี้สิน และการลงทุนให้ในระยะแรกแล้วให้ลูกสวนหรือลูกสมาชิกผู้ปลูกผ่อนจ่ายในภายหลัง เป็นต้น เศรษฐกิจของชุมชนลัวะ โดยเฉพาะที่บ้านนาพอนซึ่งได้แยกตัวออกจากบ่อหลวงไปเมื่อไม่นานมานี้ กลายเป็นหมู่บ้านที่มีเศรษฐกิจหมุนเวียนที่คล่องตัว เป็นแหล่งการผลิตมะเขือเทศที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย เป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตเพื่อส่งต่อให้แก่พ่อค้ารายใหญ่จากในเมือง มีโรงเรือนเพาะชำผลิตต้นกล้า มีโกดังขนาดใหญ่ มีรถสิบล้อวิ่งรับส่งสินค้าป้อนเมืองใหญ่อย่างคึกคักไม่ขาดสาย ทำให้เศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่โดยรวมของคนลัวะในชุมชนดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

ขณะที่โครงสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น อันได้แก่ คนเมือง (ไทยวน) ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) และคนม้ง ในเขตบ้านแม่โถ เป็นความสัมพันธ์ในแบบพหุลักษณะ กล่าวคือ เป็นทั้งเพื่อนบ้าน ลูกค้า และคนงานรับจ้าง คนกะเหรี่ยงไม่สะสมทุนและสร้างเครือข่ายกับคนภายนอก จึงมีบทบาทเป็นเพียง “ลูกสวน” และคนงานรับจ้างของคนลัวะ ขณะที่คนเมืองและคนม้งไม่ค่อยมีบทบาทในระบบการผลิตมากนัก เศรษฐกิจจึงสู้คนลัวะไม่ได้ สังเกตได้จากการส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองใหญ่ การมีบ้านหลังโต การมีรถยนต์ เป็นต้น

โครงสร้างความสัมพันธ์ทางศาสนาและองค์กรทางระบบการผลิตอื่น ๆ ไม่ปรากฏว่ามีโครงสร้างการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอย่างเด่นชัดนัก เนื่องจากเป็นพื้นที่สูง นอกจากอาศัยน้ำฝนในฤดูการเพาะปลูกแล้ว ในฤดูแล้งชาวบ้านใช้วิธีการสูบน้ำบาดาลมาใช้กันเอง

ภูมิานาพื้นบ้าน : เรื่องเล่า นิทาน และตำนานจากชาวบ้าน

ชุมชนมีความทรงจำทางประวัติศาสตร์ที่เล่าสืบต่อกันมา ทั้งนี้อาจแฝงอยู่ในรูปนิทาน หรือตำนาน ประมวล ที่เกี่ยวกับสัตว์พูดได้ หรือเรื่องราวที่มาของชื่อบ้านนามเมืองทั้งหลาย

นิทาน คือสะท้อนระบบจิตสำนึกและภาพความจริงบางอย่างทางสังคม ที่คนในชุมชนได้กดทับ ความรู้สึกบางอย่างเอาไว้ ไม่ได้แสดงออกมาอย่างตรง ๆ แต่กลับแฝงฝังไว้ในรูปของนิทาน ตำนาน หรือเรื่องเล่าแบบต่าง ๆ ได้ เราสามารถถอดความหมายที่ซ่อนแฝงไว้ข้างในออกมาเป็นความหมายเชิงสังคมได้

ชลธิรา สัตยารัตนา (2530) ได้ถอดความหมายจากภาพสะท้อนเนื้อหา นิทานของชนลัวะที่เมืองน่าน โดยกล่าวถึงความหมายที่แฝงอยู่ในนิทานพื้นบ้านของชนลัวะที่เมืองน่านว่า นิทานสัตว์ (Animal tale) จำนวนมากสะท้อนทั้งความเป็นจริงทางสังคม ความขัดแย้ง และจิตสำนึกทางสังคมของชาวลัวะ ที่มีสถานะทางสังคมต่ำต้อย แต่ก็ไม่เคยยอมจำนน กลับมีจิตสำนึกแห่งการต่อสู้แฝงอยู่ภายใน รู้จักอ้อมแถมและเอาชนะด้วยปัญญา ซึ่งสัตว์ใหญ่มักจะโง่กว่าและในที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้แก่สัตว์เล็ก อันเปรียบเสมือนชนลัวะอย่างไม่น่าเชื่อ จากตัวอย่างนิทานเรื่องกระต่ายกับหอย เสือกับกระต่าย และเสือกับคางคก เป็นต้น

ที่ชุมชนบ้านบ่อหลวง อดีตพ่อกำนัน พรหมา แสนเมืองมา ชาวบ้านฟอน หมู่ 4 เชื้อสายเจ้าตระกูล แสนเมืองมา ที่อพยพมาจากเชียงใหม่ เล่ารำลึกความทรงจำที่ได้รับการถ่ายทอดมากจากรุ่นพ่อแม่ ถึงความเป็นมาของชุมชนบ้านฟอน ว่า (สัมภาษณ์อดีตพ่อกำนัน พรหมา แสนเมืองมา เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2562)

“เดิมเป็นบ้านแปะ เป็นบ้านของคนเมืองที่ลุ่มน้ำขังและตลอดทั้งปี พวกเขาไม่รู้จักขุดร่องเหมืองทำให้ดินแน่น ปลูกข้าวไม่ขึ้น จึงย้ายหนีกันไปแล้วคนลัวะก็เข้ามาอยู่แทน เวลานั้นมีหมูใหญ่อยู่ตัวหนึ่งที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ จนกลายเป็นหมูคู่บ้านคู่เมืองของบ้านแปะ เป็นหมูเขี้ยวตัน เขี้ยวเป็นเขี้ยวแก้ว เมื่อย้ายไปก็เอาหมูตัวนั้นไปด้วย แต่หมูได้หนีกลับมาที่บ้านเดิมเพราะมันอาลัยที่เดิมของมัน พวกบ้านแปะก็ออกติดตามเอาหามาด้วย หมานั้นเป็นหมาแม่มาน (ตั้งท้อง) ปรากฏว่าหมาตัวนั้นได้หายไปเกิดลูกในโพรงถ้ำหินผาเล็ก ๆ ติดแม่น้ำชื่อว่า น้ำแม่พะมาย ซึ่งปลายน้ำไปสุดที่บ้านขุน ชาวบ้านแปะก็ไปรอหมาอยู่ที่บนดอย ดอยแห่งนั้นเลยได้ชื่อว่า “ดอยคองหมา” (คอง แปลว่าคอยหา) จนทุกวันนี้ สุดท้ายชาวบ้านตามไปพบและได้นำข้าวมาเลี้ยงหมาอยู่ที่นั่น ถ้ำแห่งนั้นเลยได้ชื่อว่า ถ้ำหมาเลี้ยง ปัจจุบันเสียงเพี้ยนไปเป็น ถ้ำผาเลี้ยง ต่อมาหมูได้หนีไปบ้านกะเหรี่ยงบ้านหนึ่ง ชาวบ้านก็ตามไปจับมาอีก บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านห้วยหมู ชาวบ้านได้ทราบข่าวว่าจับหมูได้แล้วจึงพากันดีใจพอนกันทั้งหมู่บ้าน บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า บ้านนาฟอน ต่อมาเพี้ยนมาเป็น บ้านนาฟอน จนถึงปัจจุบัน

ส่วนลัวะบ้านบ่อหลวง ย้ายมาจากบ้านแม่โถ มาอยู่ใกล้ ๆ บ่อหลวงก่อน ชื่อว่าบ้านห้างสูง เอาควายมาเลี้ยงและมาตั้งปางควายอยู่ที่บ้านหลวง สุดท้ายก็ปักหลักกลายเป็นหมู่บ้านบ่อหลวงมาจนถึงทุกวันนี้ จากนั้นก็ขยายครอบครัวลูกหลานไปบ้านบ่อสลี เพราะที่ทำกินไม่เพียงพอ”

ภายหลังที่คนลัวะหันมานับถือพุทธศาสนา เรื่องเล่าพื้นบ้านจึงได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาเข้ามา สอดแทรก ดังประวัติของบ้านบ่อพะแวน ที่อดีตพ่อกำนันได้เล่าต่อว่า

“บ้านบ่อพะแวน มาจากคำว่า พระเว้น มีเรื่องเล่าว่ามีพระพุทธรูปเจ้าได้พาพระสงฆ์ 500 รูป เดินทางมาพักอยู่ใกล้หมู่บ้าน ชาวบ้านทราบข่าวจึงพากันฆ่าไก่ ฆ่าหมูเพื่อเตรียมถวาย พระพุทธรูปเจ้าจึงว่าหากเราฉันอาหารก็เท่ากับเราเป็นต้นเหตุให้ชาวบ้านทำบาป พระองค์จึงพาเหล่าสาวกเดินเวียนหมู่บ้านนั้นไป จึงชื่อว่าบ้านพระเว้น ตอนหลังกลายมาเป็นบ้าน พะแวน จนปัจจุบัน”

เรื่องเล่าเชิงตำนานอีกสำนวนหนึ่ง เล่าถึงที่มาของหมู่บ้านนาฟอนว่า เดิมพื้นที่บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นพื้นที่สูง หรือคนล้านนาเรียกว่า “เด่น” เป็นที่ราบเชิงเขามีต้นไม้ใหญ่ไม่มากนัก จนมาวันหนึ่งได้มีนางอิกาและสามีเดินทางมาพร้อมบริวาร มีสมบัติติดตัวมา 3 วัวต่าง เดินผ่านมาและหยุดพักบริเวณที่ราบเชิงเขาแห่งนี้ สามีของนางอิกาขอเดินล่วงหน้าไปก่อน ปลอ่ยให้นางอิกาและบริวารเฝ้าสมบัติไว้ พอนานวันเข้านางยังไม่เห็นสามีมาถึง นางจึงรู้สึกคิดถึงและเป็นห่วงสามีเป็นอันมาก นางจึงออกมาพอร่ำอยู่ที่เนินเขาแห่งนั้นเพื่อให้คลายความคิดถึงสามี จนภายหลังนางได้เสียชีวิตลงที่นั่น ตรงบริเวณที่แม่น้ำสามสายมาสบกัน สบนั้นจึงมีชื่อว่าสบห้วยอิกา และต่อมาเมื่อมีชาวลัวะมาอยู่เพิ่มขึ้นจึงตั้งเป็นหมู่บ้าน เรียกว่า บ้านนางพอน ซึ่งต่อมาคนลัวะออกเสียงเพี้ยนไปเป็นบ้าน นาฟอน จนถึงทุกวันนี้ (สัมภาษณ์อดีตพ่อกำนันอินทา หนูสา อายุ 55 ปี บ้านนาฟอน, 28 มกราคม 2562)

นิทานจากตำนานกำเนิดโลก (ปฐมมูลมูลี) ของคนลัวะ

เรื่อง หมีกับนกกก

(เล่าโดย อดีตพ่อกำนัน พรหมา แสนเมืองมา ชาวบ้านฟอน หมู่ 4)

พอจำมาจากตำนานมูลละโลก (มูลละมูลี) เล่าว่า เดิมหมีมีหางยาว มีหางปลายงอไว้จับกิ่งไม้และอาหาร ไปเจอกับนกกก เลยทำนกกกแข่งกันร้องตะโกน ถ้าใครสะดุ้งถือว่าแพ้ต้องหนีไป นกกกตกลงให้หมีร้องก่อน หมีร้องเสียงดังแต่นกกกไม่สะดุ้ง นกกกจึงมัดหางหมีไว้กับต้นไม้ ถึงตานกกร้องบ้าง หมีจึงสะดุ้งดังหางหลุดไม่เหลือติดกันมาจนทุกวันนี้ ดังนั้นหากป่าไหนมีนกกกอยู่ ก็จะไม่มีหมีอยู่ เพราะมันกลัวนกกก

เรื่องกระต่าย จั๋ว ไก่ และเสื่อ

วันหนึ่งกระต่ายไปเกี่ยวหญ้าคากับจั๋ว ไก่ และเสื่อ วันแรกตกลงกันให้กระต่ายและเสื่อไปเกี่ยวหญ้าคา ก่อน ให้ไก่เฝ้าป่างเตรียมทำอาหารไว้เมื่อทั้งสองกลับมาในตอนเย็น กระต่ายออกไปเกี่ยวหญ้าคาได้สักพักก็

แอบกลับมาดูไก่อ่าทำอะไรบ้าง เห็นไก่อันแบ่งเป็นไขออกมา แล้วเอาไขนั้นมาทำอาหารให้กระต่ายกับเสือกิน กระต่ายก็ตกใจนึกว่าไก่อี้อู่มาก วันต่อมากระต่ายให้ไก่และเสือกออกไปเกี่ยวหญ้าคาบ้าง กระต่ายอยู่เฝ้าปาก ก็คิดหาอย่างไก่อ่าปรากฏว่ากระต่ายแบ่งออกมาเป็นซี่ จึงเอาซี่นั้นมาทำเป็นน้ำพริกให้ทั้งสองกิน เพื่อนทั้งสองจึงโกรธที่กระต่ายทำอย่างนั้น วันต่อมาถึงเวรกระต่ายเฝ้าปากอีก คราวนี้กระต่ายคิดแก้ตัวว่าจะไปฆ่าเอาวัวมาทำเป็นอาหารเพราะเคยเห็นเสือกทำอย่างนั้น จึงไปหาวัวแต่ถูกวัวเตะจนหัวแตก ไก่กับเสือกเห็นกระต่ายอย่าแยะจึงถามว่าสหายเป็นอะไรไป กระต่ายจึงบอกว่าถูกโจรปล้นทุบหัวแตก หม้อข้าวหม้อแกงก็ถูกทุบแตกหมด จะกลับบ้านก็เดินไปไม่ได้ เสือกจึงว่าถ้าเช่นนั้นสหายก็นั่งบนหลังข้าไปก็แล้วกัน เสือกจึงแบกหญ้าคาวางบนหลังแล้วให้กระต่ายนั่งบนหญ้าคาไป กระต่ายคิดทรยศต่อเสือกจึงจุดไฟเผาหญ้าคาที่อยู่บนหัวเสือก แล้วก็วิ่งหนีไป ตั้งแต่นั้นมาเสือกจึงมีรอยไฟไหม้เป็นบั้ง ๆ ติดตัวมาจนทุกวันนี้ เสือกจึงไปถามจ้าวว่าทำอย่างไรจึงจะให้ไฟดับ จ้าวมีความแค้นเสือกอยู่แล้วจึงบอกว่าให้เสือกวิ่งขึ้นดอย เสือกวิ่งขึ้นดอยไฟก็ยังไม่ไหม้ วิ่งขึ้นดอยไปเจอควาย ก็ถามควายว่าทำอย่างไรให้ไฟดับ ควายบอกว่าให้เสือกลงไปนอนในบวก (สระน้ำ) ไฟจึงดับ เสือกกับควายจึงเป็นมิตรกัน เสือกเห็นควายถูกคนเอารอกแขวนไว้จึงสงสาร จึงเอาฟันกัดเชือกรอกให้ขาด แต่ฟันไปกัดใส่คอควาย เลือดควายไหลออกลงไปปากเสือก เสือรู้สึกว่าร่อยเลยกินควายเสีย ตั้งแต่นั้นมาหากเสือกตัวไหนกินควายจะต้องตายโหงเพราะถือว่าทรยศต่อเพื่อน

เรื่องเล่าเหล่านี้สะท้อนวิธีคิดในแง่ระบบภูมิปัญญาของชุมชนด้านประวัติศาสตร์ที่บอกเล่ากันต่อ ๆ มา ชุมชนมีความทรงจำ ที่เล่าผ่านทั้งในรูปของตำนานความเชื่อ ภูมิปัญญาที่มีความหมายสอดคล้องกับเหตุการณ์จริงในระบบนิเวศวิทยาของชุมชน หรือสะท้อนผ่านตัวแทนของสัตว์ประเภทเจ้าปัญญาหรือเจ้าเล่ห์ ที่เกิดจากความจริงในชีวิต มีทั้งเสือก หมี วัว ควายและสัตว์อื่น ๆ ในสังคมเศรษฐกิจแบบกึ่งยังชีพ ความตาย การฆ่า การล่า การเก็บ เด็ด และล่า เป็นวิถีปกติของชุมชน ภายใต้สภาพแวดล้อมแบบทุ่งนาป่าเขา การต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและการชิงไหวชิงพริบเชิงปัญญาเกิดขึ้นได้ในทุกขั้นตอนของระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ ความไฝ่ฝันถึงความอุดมสมบูรณ์ หรือคุณงามความดีและการละเว้นความชั่วในแง่ของศาสนา ก็เข้ามามีส่วนในนิทาน ตำนาน หรือเรื่องเล่าเหล่านั้นอยู่ไม่มากนักน้อย การกำเนิดของโลกและชีวิต คงได้รับผ่านมาจากตำนานพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับเรื่องราวของชื่อภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติของระบบนิเวศวิทยาชุมชน ตั้งแต่ ลำห้วย หนอง คลอง บึง ภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ป่า สัตว์เลี้ยงและสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น

ในแง่ของคติชนวิทยา นิทาน ถือเป็นทางออกจากความขัดแย้งแบบซึ่ง ๆ หน้า คู่ขัดแย้งในชุมชนอาจมีทั้งระหว่างชาวบ้านกับผู้มีอำนาจทางการปกครอง หรือชาวบ้านกับพระ เป็นต้น นิทานภูมิปัญญาเหล่านี้บางครั้งเป็นเรื่องเสียดสีระหว่างอำนาจที่แตกต่างกัน ผ่านนิทานสัตว์เจ้าปัญญา หรือผ่านตำนานหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องอยู่กับคนระดับรากหญ้าที่ไม่ต้องมีอำนาจทางการปกครองมาเกี่ยวข้องด้วยเสมอไป นอกจากนี้นิทานและเรื่องเล่ายังสะท้อนสภาพสังคม การอบรมสั่งสอนเชิงจริยธรรมผ่านนิทานเจ้าปัญญาเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี